

Ліричні вірші Т. Шевченка та С. Руданського своєю ідейною спрямованістю і художньою оригінальністю «роботи» з фольклором та самобутністю посіли видатне місце серед поетичного надбання української літератури ХІХ століття, забезпечивши їхнім авторам тривке місце в історії спілкування митців з народною поезією.

Література:

- Герасименко В. Степан Руданський. Життя і творчість / Герасименко В. – К.: Наукова думка, 1985. – 179 с.
- Руданський Степан. Усі твори в одному томі / Передм. Г. Латника. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 520 с. Народні пісні в записах Степана Руданського / вступ. ст. і прим.
- Н.С.Шумада, З.І.Василенко. – К.: Музична Україна, 1972. – 292 с.
- Цеков Ю. Степан Руданський. Нарис життя і творчості. / Цеков Ю. – К.: Дніпро, 1983. – 176 с.
- Шевченко Т. Кобзар / Ред. С. Захаркін. – К.: Дух і літера, 2011. – 550 с.

Ірина Комінярська, доц. (Кременець)

ББК 83 (3Укр)

УДК 82 (091)

«Гайдамаки» Т.Шевченка в інтерпретації Михайла Драгоманова

У статті розглянуто особливості інтерпретації історичної поеми Тараса Шевченка «Гайдамаки» Михайлом Драгомановим. Увагу акцентовано на основних поглядах Драгоманова щодо гайдамацького руху в Україні.

Ключові слова: Шевченко, інтерпретація, «Гайдамаки», поема, Драгоманов.

В статье рассмотрены особенности интерпретации исторической поэмы Тараса Шевченко «Гайдамаки» Михаилом Драгомановым. Внимание акцентируется на основных взглядах Драгоманова по отношению к гайдамацкому движению в Украине.

Ключевые слова: Шевченко, интерпретация, «Гайдамаки», поэма, Драгоманов.

The article is devoted to the peculiarities of interpretation of Taras Shevchenko's historical poem «Gaidamaky» by Mykhailo Dragomanov. The attention is paid to the main views of Dragomanov about motion of Gaidamaks in Ukraine.

Key words: *Shevchenko, interpretation, «Gaidamaky», poem, Dragomanov.*

Ім'я Тараса Григоровича Шевченка стало символом України. Якщо культурні надбання Росії уособлює ім'я Олександра Пушкіна, Польщі – Адама Міцкевича, Англії – Вільяма Шекспіра, то для українців у сфері культури знаковою постаттю є Шевченко – взірець мужності, патріотизму, великого таланту, сили духу. Спробуємо пізнати ще одну іпостась Шевченка – державотворця, правозахисника, носія національної ідеї, пробуджувача національної свідомості. «Для Шевченка мати свою національну державу, навіть далеку від досконалості, усе є краще, ніж перебувати на чужині» (М. Драгоманов).

Задум створити велику поему про гайдамаччину виник у Шевченка ще у 1838 – 1839 роках. Ідея не давала юнакові спокою, відривала навіть від улюбленої справи – малювання. Отож, споглядаючи шедеври Карла Брюллова, зізнався поет у своєму «Щоденнику», що він «замислювався і плекав у своєму серці свого сліпця кобзаря і своїх кровожерних гайдамаків» [7, с. 36]. Першим чинником, що спонукав митця до створення поеми, безумовно, були незабутні спогади дитинства. Другим поштовхом до написання поеми було ознайомлення юного Шевченка у Петербурзі з творами багатьох польських та російських авторів, де гайдамаків показано як примітивних озвірілих розбійників. Можна також припустити, що одним із чинників, які сприяли написанню «Гайдамаків», було становлення молодого Шевченка як громадянина та глибоке осмислення ним своєї національної приналежності.

Поема Тараса Григоровича «Гайдамаки» була сприйнята в тогочасному суспільстві неоднозначно. Наприклад, Г.Квітку-Основ'яненка й Гулака-Артемівського вона справді порадувала, то російський критик В. Белінський знайшов у ній традиційну атрибутику малоросійської літератури, а Іванові Франкові здавалось, що це «суцільний епічний твір» про Коліївщину. Микола Зеров бачив у «Гайдамаках» «...найзначніше, винятково

посилене лірико-драматичне художнє явище про Коліївщину» [5, с. 273 – 274].

Неоднозначне сприйняття «Гайдамаків» дотривало і до нашого часу. Дехто бачить у ній невиправдане нагнітання жахів, Г. Грабович переконує, що історична матриця в поемі заповнена неісторичним матеріалом, а запозиченим із фольклору, із авторської уяви чи різних «псевдоісторичних» джерел. Михайло Наєнко стверджує, що поема «Гайдамаки» – «романтична поема історичної проблематики. Її місце в числі творів, якими вивершується піраміда класичного періоду європейської романтики: «Дон Жуан» і «Каїн» Байрона, «Пан Тадеуш» Міцкевича, «Євгеній Онегін» Пушкіна, «Герой нашого часу» Лермонтова, «Мазепа» Словацького, «Тарас Бульба» й «Мертві душі» Гоголя, романи Скотта, Гюго і навіть «раннього» Бальзака» [5, с. 274 – 275]. Водночас особливий інтерес становлять дослідження Михайла Драгоманова, які презентують контури українського минулого, художні особливості, що символізують певні життєві константи.

«Гайдамаки» Шевченка дають матеріал для дослідження не тільки історикові України, а й літературознавцеві, етнографу, літературному критикові. Драгоманов був істориком, літературознавцем, етнографом. Окрім того, він був завжди при всіх фахових дослідженнях ще й публіцистом і це великою мірою позначалося на всіх його працях. Монографія «Шевченко, українофіли і соціалізм» (1906) носить політично-публіцистичний характер. І це не недолік критика, коли він уважає за свій обов'язок, передусім, виявляти суспільно-політичне значення цього чи іншого твору та його автора. Адаже таке завдання має й філософська критика. Відомо, що М. Чернишевський завжди підходив до аналізу творів з публіцистично-філософських позицій. Щоправда, М. Чернишевський здебільшого зазначав, що він пише «з приводу», наприклад: «Размышления по прочтении повести Тургенева «Ася».

Висловлювання Драгоманова щодо поеми Тараса Шевченка «Гайдамаки» носять також публіцистичний характер. Розглянемо, передусім, питання: як оцінив Драгоманов гайдамацький рух і зокрема акт 1768 року, який ліг в основу історичної поеми Шевченка?

Висвітлити в теоретичній концепції малодосліджену проблему: «Гайдамаки» Шевченка в інтерпретації Михайла Драгоманова, яка потребує глибшого наукового осмислення. Одним з перших в українському літературознавстві М. Драгоманов звернувся до аналізу романтизму як напряму в мистецтві, що відіграло позитивну роль у становленні національної літератури, викликавши зацікавленість до усної народної творчості, етнографії, міфології українців.

Історик-дослідник у своїх наукових і літературно-критичних працях 70 – 90-х років («Література російська, великоруська, українська і галицька», 1873 – 1874 рр.; «Листи на Наддніпрянську Україну», 1893 – 1894 рр.; «Святкування роковин Шевченка в «руському обществі», 1873 р.; «Війна з пам'яттю про Шевченка», 1882 р.; «Т.Шевченко в чужій хаті його імені», 1893 р. та ін.) стверджував, що література неодмінно керувалася принципами вірності правді життя та відповідала своєму часові.

Велике значення мала розробка Драгомановим концепції народності літератури. Він наголошував на історичності цієї категорії, яка постійно розвивалась та оновлювалась. Література виявляла глибоку чутливість до суспільних і естетичних потреб народу. Підтримуючи у творчості українських письменників, М. Драгоманов вів рішучу боротьбу проти псевдонародності, провінційності та обмеженості літератури.

Досягнення реалізму в українській літературі вчений пов'язував з творчістю Тараса Шевченка, Марка Вовчка, Панаса Мирного, Івана Нечуя-Левицького, частково Юрія Федьковича. У річищі порівняльного літературознавства, Михайло Драгоманов пропагував важливість загальнолюдських естетичних цінностей культури українського народу.

Погляди Драгоманова на гайдамацький рух були різко відмінні від істориків і письменників періоду 70 – 80 років XIX століття. Він не захоплювався та не ідеалізував гайдамацького руху, як це робила більшість «українофілів», але й не знецінював його значення. «Гайдамаччина і рух 1768 року, – пише Драгоманов, – дуже важливі факти, як протест проти польських державних, панських і церковних порядків» [2]. Водночас з таким визначенням гайдамацького руху Драгоманов справедливо вказує, що стихійність та неорганізованість, деяку неясність кінцевої мети –

характерні прикмети гайдамаччини. В цьому плані публіцист Драгоманов слушно проводить аналогію між бунтами Степана Разіна, Ємельяна Пугачова та гайдамацьким рухом. У першому томі женецької «Громади» Драгоманов писав, що основна вада всіх великих селянських повстань XVIII століття полягає в тому, що вони були як правило, не вільні від царських ілюзій.

Для сучасної історичної науки відомо, що повстання 1768 року було певною мірою забарвлено в націоналістично-релігійну ворожнечу між українцями, поляками та євреями. Воно мало прогресивне значення та об'єктивно розчищало шлях до нових соціальних та економічних взаємин. Усе це дуже добре розумів і М. Драгоманов, коли говорив про генезис гайдамаччини. Історик-дослідник стверджував про гайдамацький рух не спеціально, а в зв'язку з Шевченком, до якого в автора монографії «Шевченко, українофіли і соціалізм», було певне упередження. Звідси й ця тенденційність та деяка суперечність. Для М. Драгоманова важливо було не стільки правдиво історично висвітлити гайдамаччину, скільки довести, що «традиції старої України були гідні тільки на те, щоб збудити аналіз сучасності» [3]. На думку М. Драгоманова, гайдамаччина – це урок, а не метод боротьби для XIX століття.

Не вірив мислитель також і в організуючу силу Пугачовщини в умовах XIX століття, а тому такою публіцистичною пристрасною гостро критикував тих, хто ідеалізував гайдамацький рух, а на Шевченкового Гонтю та Залізняка дивився, як на нових Гонтів, «що піднімуть знову правду та волю Україні» [2]. Такі були основні погляди М. Драгоманова щодо історизму «Гайдамаків» Тараса Шевченка.

Про історизм «Гайдамаків» Т. Шевченка, про літературний генезис поеми великого українського поета наша наука вже має досить солідну бібліографію як в українській, так і в польській літературах. Над історичною підосною «Гайдамаків» чимало працював академік В.Щурат. Досить згадати його цікаву працю «Коліївщина» в польській літературі до 1841 року» (Львів, 1910). Зауважимо, цікавою є праця «Основи Шевченкових зв'язків з поляками» (Записки Наукового товариства ім. Тараса Шевченка. Львів, 1918). Тут порушується і певною мірою розв'язується питання впливу польських революційних демократів на «Гайдамаки» Т. Шевченка.

Другим основним джерелом, що послужило появі «Гайдамаків» Т.Шевченка, була народно-мемуарна традиція про гайдамаччину. Справедливо писав М. Драгоманов, що в основі поеми «Гайдамаки» лежить не стільки літературний вплив, скільки вплив народних переказів про Коліївщину та про народних ватажків цього славного селянського руху. «Про те, що діялось на Україні 1768 р. показую так, як чув од старих людей» – писав Т. Шевченко в своїй «Передмові по мові». І в нас немає ніяких підстав піддавати сумніву свідчення Т. Шевченка, доводив М. Драгоманов. Письменник у поему вклав ті відомості, які йому «дід розказував». Подібність, що деякі дослідники побачили в поемі «Гайдамаки» та польській літературі, не обов'язково трактувати як безпосередній вплив чи запозичення. Можна було віддати щодо цього деяку рацію лише академіку Дашкевичу, який вбачав відносну залежність окремих ситуацій поеми «Гайдамаки» від повісті «Вернигора» М. Чайковського щодо думок так званих «впливологів» (О. Огоновський, І. Шпитовський).

Численні фольклорні записи, новознайдені історичні матеріали та різні історичні студії чимало проливають світла на народно-мемуарні джерела «Гайдамаків» Т.Шевченка. Слід також зважити той факт, що Тарас Шевченко родом із Звенигородщини, де саме був гайдамацький отаман Неживий. Він разом з кирилівцями громив розбійника Гайдаша. Через Кирилівку проїжджав гайдамацький загін повстанців на чолі з Залізником і Галайдою. В Кирилівці довгий час зберігався червінець. Його дав Залізник якомусь хлопцеві за те, що той напоїв йому коня. Недалеко Кирилівки розташована Вільшана, де перебував козацький отаман, Іван Романченко. Село Лисянка теж зв'язане з традиціями Коліївщини. Т. Шевченко ще малим хлопцем обійшов увесь театр дій гайдамацьких загонів, чимало наслухався про гайдамаччину не тільки від діда, а від інших старих людей. Чув і про завзятого повстанця Галайду, про якого збереглася народна пісня, записана А. Метлинським.

Зауважимо, що М. Драгоманов – найвидатніший фольклорист Європи. Він дуже добре знав українську народну поезію, збирання якої присвятив усе своє життя. Знав, звичайно, і гайдамацький рух на підставі історичних пісень і мав право зазначити: «Ось на таких-то обірваних та затемнених думках

наших селян, на споминах тих темних рухів, як уманська різня 1768 р. зріс Шевченко і переніс їх у свої поеми, покладаючи надію, що нові «Гонти» піднімуть знову «правду та волю» на Україні» [2].

М. Драгоманов не заперечував антикріпосницького характеру поеми «Гайдамаки», однак уважав, що вихід, треба шукати не в минулому, а майбутньому. Автор «політичних пісень українського народу XVIII – XIX ст.» пристрасно виступав проти всякої ідеалізації минулого. На думку М. Драгоманова, перебільшене значення гайдамацького руху розжевроє націоналістичні почуття й тим самим відволікає від справжньої боротьби за соціально-національне визволення українського народу. За твердженням М. Драгоманова не Гонти й Залізник «піднімуть правду та волю», а європейський прогрес українського народу через федералізм у політиці.

«Гайдамаки» Т.Шевченка, стверджував Драгоманов, побудовані за романтичним принципом і до певної міри ідеалізовані. У річищі поетики романтизму змальовано вбивство Гонтою своїх дітей. Драгоманов у вбивстві Андрія з повісті М. Гоголя «Тарас бульба» знаходить ідейну логіку, хоч вона йому страшна. А в вбивстві Гонтою своїх невинних дітей не вбачає ніякого сенсу та зазначає, що Шевченко скотився в романтичний мелодраматизм. Таким же мелодраматизмом віє й від сцени, коли Гонти ховає своїх дітей. Цікаво буде при цьому відзначити, що Іван Франко також рішуче засудив епізод убивства Гонтою своїх дітей. «Шевченко з Гонти зробить українського Брута, що невідомо для якої цілі мордує свої діти» – пише І. Франко [6, с.109].

Заслуга М. Драгоманова в трактуванні романтизму полягає в тому, що він усе ж відтіняв соціальний бік Шевченкового романтизму. Він справедливо писав, що традиції старої України були тільки на те, щоб збудити аналіз сучасності і це вони зробили через Гоголя та Шевченка. Цим самим М. Драгоманов відтіняє прогресивне значення українського романтизму як дискурсивної практики митця. Важливим здобутком романтизму було твердження історичної спадкоємності в розвитку суспільства. Активні романтики звертали свої погляди в минуле, щоб знайти в ньому прикмети, які б перегукувались з національно-визвольною боротьбою народу проти напасників і сьогодні. Саме таким

історично-повчальним дидактизмом прийнята художня поема «Гайдамаки».

Підсумовуючи все сказане, слід наголосити на тому, що Драгоманов в оцінці поеми «Гайдамаки», як і всієї творчості талановитого Т. Шевченка, не був послідовним. Цьому заважала гостра полемічність виступів М. Драгоманова, що іноді розминалася в критика з науковою об'єктивністю. Одне у висловлюваннях М. Драгоманова незаперечною є справедлива оцінка генезису гайдамацького руху. Слушно трактує М. Драгоманов місце поеми «Гайдамаки» в доробкові Шевченка. Не можна не відзначити й того позитивного факту, що М. Драгоманов постійно закликав не тільки в «Гайдамаках», а й в інших творах не безтямно захоплюватись минулим, не ідеалізувати козаччини, гайдамаччини, не робити з Шевченка культу. Не дивитися на «Кобзар», як на Коран, де ніби можна знайти відповіді на всі моменти національно-визвольної боротьби українського народу. «Гайдамаки» Т. Шевченка, на думку Драгоманова, сильні тим, в них виявлена «негативна ідея» з такою силою, як ні в кого з українських письменників середини ХІХ століття. Щодо «позитивної ідеї», то М. Драгоманов чітко наголошував на тому, що гайдамацький рух сліпий, темний і в умовах ХІХ століття є анахронізмом. Коли в цьому твердженні М. Драгоманов має рацію в основному, то в трактуванні нехудожності, чи мало художності, критик не правий.

У трактуванні Т. Шевченка М. Драгоманов не завжди був об'єктивним, хоч об'єктивно допоміг зрушити шевченкознавство дожовтневого періоду, піднести його на вищий науковий рівень. А. Луначарський не цілком поділяв окремі позиції М. Драгоманова щодо значення Т. Шевченка в історії української літератури, але ніяк не знецінював його поглядів. А. Луначарський уважно прочитав монографію М. Драгоманова «Шевченко, українофіли і соціалізм» і справедливо відзначив, що вона (критика Шевченка) не зменшує Шевченка, а очищує його. Адже така критика рухає всю літературу вперед, бо вона не констатує, не милується зовні, а втручається в літературний процес і виборює нові синтезуючі спрямування, відкриває нові горизонти для глибшого наукового студіювання. Саме такою критикою в своїй основі була критика талановитого шевченкознавця М. Драгоманова.

Оскільки будь-який етап історико-літературного процесу може бути актуалізованим як база подальших філософсько-естетичних пошуків, то цілком закономірно, що і літературна спадщина Тараса Шевченка потребує більшої уваги. Це зокрема стосується літературознавчих студій, що вимагають ґрунтовнішого вивчення художнього слова представників романтизму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Драгоманов М. Сторінки великого життя // М. Драгоманов. Вибране. – К.: Либідь, 1996. — 682 с.
2. Драгоманов М. Шевченко, українофіли й соціалізм // М. Драгоманов. Вибране. – К.: Либідь, 1996. – 682 с.
3. Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: У 2 т. / [ред. О. Я. Лисенко; упоряд. та примітки І. С. Романченка і В. В. Лисенко]. – Київ: Наукова думка, 1970. – 595 с.
4. Кейда Ф.Ф. Художня інтерпретація гайдамаччини в українській літературі XIX-XX століть: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: спец. 10.01.01 «Історія літератури» / Ф.Ф. Кейда. – Київ, 2001. – 36 с.
5. Наєнко М. Художня література України. Від міфів до модерної реальності. – Київ: ВЦ „Просвіта”, 2008. – 1063 с.
6. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури / І.Франко. – Львів: наклад українсько-руської видавничої спілки, 1910. – 444 с.
7. Шевченко Т.Г. Зібрання творів: У 6 т. / [редкол.: М.Г. Жулинський та ін.] – К.: Наукова думка, 2001. – Т.5. – 492 с.

Микола Ткачук, проф. (Тернопіль)

ББК 83.3.(4 Укр) 6

УДК 82.09 (477) 092 Сімович

Цикл праць про Шевченка крізь оптику цілісного аналізу Василя Сімовича

У статті висвітлюється літературознавча концепція Василя Сімовича, зокрема його метода цілісного аналізу тексту на прикладі циклу статей про Тараса Шевченка. Постать Сімовича розглядається на широкому тлі розгортання критичного дискурсу українського літературознавства першої половини ХХ століття.